

*До разової спеціалізованої ради ДФ 2023-29
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77)*

ВІДГУК

**офіційного опонента, докторки юридичних наук, професорки,
завідувачки кафедри процесуального права Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича, Щербанюк Оксани Володимирівни
на дисертацію Демиденко Анастасії Леонідівни «Неурядові (громадські)
правозахисні організації як інститут громадянського суспільства:
конституційно-правовий аспект», подану на здобуття ступеня доктора
філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. Питання щодо конституційно-правового статусу неурядових (громадських) правозахисних організацій (далі – НПО) набуває особливої актуальності у зв'язку із глобалізацією, яка призводить до значного впливу міжнародних правозахисних організацій. Також слід враховувати, що в умовах збройної агресії Росії проти України, роль неурядових правозахисних організацій помітно зростає. Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали праці вчених-представників як конституційного, так і інших галузей права, передусім, адміністративного права і міжнародного права, а також теорії права. Зокрема, окремі аспекти конституційно-правового регулювання інститутів громадянського суспільства, неурядових організацій, громадських об'єднань, правозахисних організацій вивчали такі науковці, як Ю.Г. Барабаш, Г.В. Берченко, О.В. Дягілев, М.В. Денисюк, О.А. Дмитренко, Є.Ю. Захаров, С.І. Іщук, В.Б., В.І. Козлов, Ковальчук, С.В.Ковальчук, А.М. Колодій, С.А. Косінов, З.С. Кравцова, Л.І.

Летнянчин, О.М. Мороз, Н.О. Мороз, А.М. Мерник, Л.Р. Наливайко, О.П. Науменко, Ю.М. Ніронка, О.С. Лотюк, О.В. Олькіна, Н.М. Пархоменко, О.В. Петришин, К.А. Постол, О.М. Похил, Ю.С. Разметаєва, В.В. Речицький, О.В. Сінкевич, Т.М. Слінько, С.П. Соляр, Ю.М. Тодика, Є.В. Ткаченко, В.Л. Федоренко, О.В. Щербанюк та ін.

В чинному законодавстві статус НПО до сих пір безпосередньо не визначений і відповідні організації користуються загальними положеннями, що присвячені регулюванню права на свободу об'єднання. Водночас широкий розвиток відповідного інституту як інституту громадянського суспільства, а також наявність спеціального законодавства, присвяченого окремим формам реалізації права на свободу об'єднання, ставить відповідне питання про необхідність регулювання особливостей, що стосуються саме НПО, в рамках спеціалізованого законодавства.

Тож слід наголосити, що авторці вдалося зробити певні висновки й запропонувати деякі положення, спираючись на результати всебічного вивчення не тільки доктринальних джерел, а й на нормативно-правових актів міжнародного й національного права, галузевого законодавства України і зарубіжних країн. Емпіричною основою даного дослідження стали судові рішення Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, статистичні дані.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій. Здобувачем було застосовано цілу низьку як загальних, так і спеціальних методів наукового дослідження дали змогу досягти обґрунтованості, переконливості, достовірності авторських положень і висновків. Дисертантка при проектуванні структури дисертаційного дослідження використала сучасні методи наукового пізнання, а саме загальнонаукові й спеціально-наукові методи дослідження, серед яких, зокрема: логічний (розділи 1, 2, 3), історичний (підрозділ 1.1-1.3), системний (розділи 1, 2 і 3), статистичний (підрозділи 3.1 і

3.2.), індукції і дедукції (підрозділи 1.2, 2.2, 2.3), порівняльно-правовий метод (підрозділ 1.3), формально-юридичний метод (розділи 1, 2, 3), метод «кейс-стаді» (розділ 1, підрозділ 2.2).

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій.

Наукова робота є одним з перших досліджень окресленої проблеми, в якому: з'ясовано місце НПО в структурі громадянського суспільства; визначено конституційно-правову природу (поняття, ознаки, основні функції і види) НПО як інститутів громадянського суспільства; окреслено міжнародні стандарти і досвід конституційно-правового регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій в країнах ЄС і США; сформульовано загальну характеристику форм діяльності НПО; визначено роль НПО в судовому захисті прав і свобод людини в Україні та в Європейському Суді з прав людини; з'ясовано особливості участі НПО в законодавчому процесі і в діяльності виконавчої влади; визначено роль НПО у здійсненні громадського контролю; виокремлено особливості діяльності НПО щодо документування російської агресії і захисту осіб, що постраждали від неї; з'ясовано особливості діяльності НПО по захисту прав внутрішньо переміщених осіб (с.8).

Мета й завдання даної наукової роботи зумовили вибір її структури. Так, вона складається з 3-х розділів, присвячених неурядовим (громадським) правозахисним організаціям як інститутам громадянського суспільства, характеристиці основних форм діяльності неурядових (громадських) правозахисних організацій в Україні, діяльності неурядових (громадських) правозахисних організацій в умовах збройної агресії росії проти України.

Найбільш суттєвими науковими положеннями у дисертації здобувачки є:

– положення щодо необхідності прийняття спеціального закону «Про правозахисні організації» або «Про правозахисну діяльність», де би врегульовувався статус, права НПО, механізми їх взаємодії із органами державної влади;

– положення щодо переліку основних напрямків допомоги внутрішньо переміщеним особам, які полягають у: запобіганні переміщенню та мінімізація його негативних наслідків; підвищення обізнаності населення щодо проблеми забезпечення прав вимушених переселенців в загальнонаціональних масштабах; моніторинг (збір даних) кількості, проблем реалізації прав та захисту вимушених переселенців; організації навчання (розробка та проведення відповідних курсів чи тренінгів) щодо захисту прав переселенців; створенні механізмів надання правової допомоги щодо захисту прав вимушено переміщених осіб; участі у розробці стратегії національної політики щодо внутрішньо переміщених осіб; залученні національних ресурсів для вирішення проблем; співпраці з міжнародними інституціями щодо захисту прав вимушено переміщених осіб (с.12-13).

У **першому** розділі дисертації «Неурядові (громадські) правозахисні організації як інститути громадянського суспільства: теоретичні та конституційно-правові засади», який складається з трьох підрозділів було виділено три напрями інтерпретації громадянського суспільства. До першого підходу можна авторка пропонує віднести прихильників ліберально-демократичної моделі, центром якої є вільна особистість. Другий підхід до поняття «громадянське суспільство» позначається його розумінням як системи, а як будь-яка система, воно має певну структуру, яку складають її елементи. Що ж стосується третього підходу, то в рамках нього під громадянським суспільством прийнято розуміти комплекс усіх позадержавних суспільних відносин. Авторка вважає більш обґрунтованим саме другий підхід. Так, на думку дисертантки, громадянське суспільство – це об'єднання окремих індивідів за інтересами, що створюють окремі групи, направлені на вирішення поточних питань, і відокремлені від держави. Вказані групи різняться за своїми функціями (с. 80-81).

Здобувачкою доводиться, що неурядові громадські організації – це об'єднання індивідів за інтересами з метою прийняття суспільнокорисних рішень та проведення заходів на користь громадянського суспільства. «Неурядові організації» не є синонімом поняттю «громадянське суспільство», проте виражають його інституційний прояв і мають центральне значення в плані правового регулювання. Місце НПО серед усіх нерядових організацій і інститутів громадянського суспільства прямо впливає з основної мети їх діяльності – захисту прав людини в конкретних випадках (ця допомога повинна бути безкоштовною для заявника), громадські розслідування фактів порушень прав людини державними органами. Вони також для виконання своєї мети здійснюють поширення інформації про права людини, правове виховання, аналіз стану з правами людини та іншу діяльність, ключовим формам якої і буде присвячене наше дослідження (с. 82).

Також зазначено, що кваліфікація організації як правозахисної може здійснюватися за сукупністю ознак, центральними з яких є самопозиціонування організації як правозахисної в назві і закріплення правозахисту як головного предмету (напрямку) діяльності (завдання, мета) в статуті. Сформульовано таке визначення НПО – це недержавне, некомерційне і неполітичне офіційно зареєстроване громадське об'єднання, основною метою якої є правозахисна діяльність (с. 84).

В тексті **другого** розділу дисертації «Характеристика основних форм діяльності неурядових (громадських) правозахисних організацій в Україні», який складається із чотирьох підрозділів, дисертантом встановлено, що НПО здійснюють захист прав людини через окремі форми своєї діяльності, зокрема:

- 1) судовий захист прав людини шляхом залучення у судовий процеси в національних судах або в рамках Європейського суду з прав людини;
- 2) співпрацю (взаємодію) з міжнародними структурами і національними органами державної влади;
- 3) громадський контроль за діяльністю органів державної

влади та місцевого самоврядування; 4) правозахисний активізм; 5) документування злочинів проти людяності, воєнних злочинів, допомога жертвам війни і внутрішньо переміщеним особам (с. 140).

Визначається двоїста природа участі таких організацій на рівні суду ЄСПЛ: 1). НПО захищає свої права як юридичної особи. Неурядові правозахисні організації є окремими суб'єктами звернення до Європейського суду з прав людини. Дуже важливо, що це передбачено як в Протоколі до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, так і в Регламенті ЄСПЛ. Вона не лише відстоює свої права, а й надає практичний приклад для інших подібних організацій. Тобто, інші організації, які в майбутньому можуть зіткнутись з аналогічними порушеннями можуть захистити свої права опираючись в т.ч. на рішення ЄСПЛ. НПО можуть брати участь у провадженні ЄСПЛ як заявник або третя особа. У випадку подання заяви про порушення прав саме організації, необхідно дотриматись вимог щодо прийнятності заяви, а сама організація повинна бути безпосередньою жертвою такого порушення. НПО виступають від імені певних інститутів громадянського суспільства, задля об'єднання вимог та лаконічного їх висловлювання в судових інституціях; 2). Крім того, НПО ніби непрямо захищає широке коло прав людини, звертаючись із відповідними заявами. Незалежно від того, чи організація є заявником, чи бере участь у провадженні в якості третьої особи, вона власною позицією, яку приймає ЄСПЛ домагається зрушень у суспільно-політичних подіях країни. У випадку з Румунією, організація домоглась того, що країна повинна прийняти відповідне законодавство для одностатевих пар, урівнюючи їх у правах з традиційними подружжями; у кліматичних справах, організації мають спонукати національні уряди вживати додаткових заходів щодо збереження життя та здоров'я населення тощо. Лише у виняткових ситуаціях звернення в інтересах інших

осіб є допустимим (рішення у справі «Центр правових ресурсів від імені Валентина Кампеану проти Румунії» (17 липня 2014 р.). (с. 141-142).

В тексті **третього** розділу дисертації «Діяльність неурядових (громадських) правозахисних організацій в умовах збройної агресії росії проти України», який складається із двох підрозділів, виокремлені основні напрямки діяльності неурядових правозахисних організацій щодо документування російської агресії і захисту осіб, що постраждали від неї є: а) моніторинг та виявлення фактів вчинення воєнних злочинів у відкритих джерелах. Моніторинг представляє собою інститут щодо спостереження та фіксації фактів вчинення воєнних злочинів з певних соціально медіа-платформ, такі як Twitter, TikTok і Telegram, для збору важливого вмісту, такого як відео, фотографії та GPS-локації, які можуть слугувати доказами в майбутніх кримінальних процесах; б) відвідування місць проживання постраждалих від воєнних злочинів громадян з метою виявлення незадокументованих жертв з подальшим їх інтерв'юванням; в) безпосередній збір та якісна фіксація виявлених фактів вчинення воєнних злочинів, злочинів проти людства та інших серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Діяльність щодо документування виявлених воєнних злочинів, злочинів проти людяності та інших серйозних порушень міжнародного гуманітарного права; г) систематизація зібраної інформації та проведення попередньої кваліфікації вчинених злочинів відповідно до Кримінального Кодексу України та Римського Статуту Міжнародного кримінального суду та розробка відповідних звітів щодо вчинення злочинів проти людяності та інших серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (С. 173-174).

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та в опублікованих працях. Основні теоретичні положення та висновки, сформульовані у дослідженні, викладено у чотирнадцяти наукових працях, з яких чотири – у наукових фахових виданнях

України, одна – у періодичному науковому виданні іншої держави, дев'ять у збірниках матеріалів наукових конференцій, круглого столу. Положення дисертаційного дослідження мають логічну побудову. За своєю структурою складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, списку використаних джерел (266 найменувань), висновків та додатку. Загальний обсяг дисертації – 220 сторінок, з них основного тексту – 186 сторінок.

Дискусійні положення дисертаційної праці. Переважна більшість висновків і пропозицій, наведених в дисертації є належним чином аргументованими. Разом із тим, слід відмітити й наявність дискусійних положень:

1. На с. 83-84 авторкою підкреслюється, що «варто говорити про НПО у широкому і вузькому сенсі. У широкому сенсі НПО – це всі форми реалізації права на об'єднання (у тому числі професійні спілки). В рамках широкого підходу до НПО можна також віднести підрозділи міжнародних правозахисних організацій, що діють в Україні і, відповідно, підкоряються її законам. У вузькому сенсі правозахисні НПО – це лише національні НПО в формі громадських об'єднань». Відповідна класифікація неурядових правозахисних організацій у широкому і вузькому сенсі є також елементом наукової новизни (с. 10 роботи).

При цьому потребує додаткового обґрунтування методологічний підхід дисертантки щодо розгляду в рамках дисертаційного дослідження саме НПО у вузькому, а не широкому розумінні.

2. Здобувачкою надано аргументацію щодо необхідності корегування положення Закону України «Про національну поліцію України», яке встановлює, що під час воєнного стану громадський контроль не здійснюється, на користь відновлення такого контролю (с. 11).

Водночас, якщо розглянуто комплексно положення відповідного закону, то йдеться про громадський контроль за діяльністю поліції, визначений його

статтями 86-88 та 90 (стаття 90-1 Закону). Потребує уточнення які саме елементи відповідних статей Закону України «Про національну поліцію України» можуть використовувати НПО для більш ефективного захисту прав людини, якщо втілити пропозицію авторки в життя, а також посилення самої аргументації для корегування наявної в умовах воєнного стану заборони.

3. Дисертанткою висловлено ряд пропозицій щодо внесення змін до чинного законодавства. Нею, зокрема, удосконалено аргументацію щодо необхідності корегування положення Закону України «Про національну поліцію України», яке встановлює, що під час воєнного стану громадський контроль не здійснюється, на користь відновлення такого контролю (про це вже мова йшла у першому зауваженні), а також тезу про необхідність прийняття Верховною Радою України окремого закону, який би врегулював механізми здійснення громадського контролю (с.11). Крім того, удосконалено тезу про перспективність закладення на законодавчому рівні в основу співпраці НПО та органів публічної влади принципу партнерства. Набули подальшого розвитку положення щодо необхідності прийняття спеціального закону «Про правозахисні організації» або «Про правозахисну діяльність», де би врегулювався статус, права НПО, механізми їх взаємодії із органами державної влади (с. 12).

У зв'язку з цим виникає питання про співвідношення запропонованих законодавчих змін до інших законів із висловленою авторкою пропозицією ухвалення спеціального закону щодо регулювання статусу НПО. Чи не вбачає дисертантка у зв'язку з цим певне дублювання?

Разом із тим, слід підкреслити, що наведені дискусійні питання не впливають на загальну позитивну оцінку проведеного дослідження, а сформульовані в ній висновки та пропозиції можуть бути використані при опрацюванні законопроектів щодо внесення змін до законодавства України, ухвалення нових законів «Про правозахисні організації» або «Про правозахисну

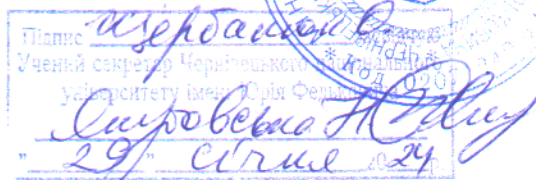
діяльність», окремого закону, який би врегулював механізми здійснення громадського контролю, а також внесення змін до Закону України «Про громадські об'єднання» і багато інших.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею авторки. Усі висновки, рекомендації та пропозиції дисертантки, зокрема, й ті, що характеризують наукову новизну дослідження, отримані особисто. У дисертації не використовувалися ідеї та розробки, що належать співавторам. При послуговуванні працями інших учених для аргументації окремих положень дослідження обов'язково надано посилання на відповідні праці.

Висновок. Дисертація Демиденко Анастасії Леонідівни на тему «Неурядові (громадські) правозахисні організації як інститут громадянського суспільства: конституційно-правовий аспект» є кваліфікаційною науковою працею, яка виконана особисто здобувачкою, розв'язує конкретне наукове завдання, є актуальною і завершеною. Таким чином, дисертаційне дослідження відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, а його авторка Демиденко Анастасія Леонідівна заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

докторка юридичних наук, професорка
завідувачка кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

A handwritten signature in blue ink, which appears to be "Oksana Shcherbanjuk", written over the official stamp.

Оксана ЩЕРБАНЮК